

บทเพลงฝึกหัดขอสามสายเบื้องต้นสายพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)
โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์พันธ์ศักดิ์ วรณดี
Piece for Practicing Basic Saw Sam Sai from Phraya Phumi Sewin
(Chitr Chittasewi) by Assistant Professor Pansak Wandee

อรอุมา เวชกร
Onuma Vejakorn

สาขาวิชาดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
Department in Music, Faculty of Fine and Applied Arts, Khon Kaen University

Corresponding email: ohm.vejakorn@gmail.com

Received: 10 May 2022; Revised: 9 August 2022; Accepted: 15 August 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้ ผู้เขียนมีความประสงค์ที่นำเสนอให้เห็นถึงหลักการสี่ขอสามสายพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) โดยศึกษาจากเพลงไล่เสียง และเพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ประกอบการคลอร้อง ตามรูปแบบของสายสำนักพระยาภูมิ (จิตร จิตตเสวี) โดยเป็นองค์ความรู้ที่ผู้เขียนได้รับการถ่ายทอดจากผู้ช่วยศาสตราจารย์พันธ์ศักดิ์ วรณดี

แบบฝึกหัดเพลงไล่เสียง เป็นแบบฝึกหัดปฐมบทที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อให้ผู้เรียนได้ใช้ในการฝึกหัดขอสามสายขั้นพื้นฐานเบื้องต้น เป็นพื้นฐานการปฏิบัติที่สำคัญที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้วางหลักวิธีการปฏิบัติไว้ให้ผู้เรียนได้ฝึกหัดเบื้องต้น เมื่อผู้เรียนสามารถบรรเลงเพลงไล่เสียงนี้ได้ จะมีทักษะพื้นฐานการใช้นิ้วทั้งสามสาย การใช้คันชัก และการพลิกหน้าขอ จากนั้นจะเริ่มต่อเพลงพื้นฐานในลำดับต่อไป โดยเป็นเพลงที่มีการใช้นิ้ว 2 รูปแบบ คือ วรรคที่ 1 และวรรคที่ 2 ใช้นิ้วรูปแบบเดียวกัน วรรคที่ 3 และวรรคที่ 4 ใช้นิ้วในรูปแบบเดียวกัน แต่มีการใช้นิ้วครบทั้งสามสาย เพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น เป็นเพลงที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ใช้เป็นเพลงพื้นฐานหลังจากต่อเพลงไล่เสียงเป็นทางเพลงที่ท่านได้ประพันธ์ขึ้นเพื่อความสม่ำเสมอ การควบคุมน้ำหนักคันชักในคู่เสียงประสาน ฝึกหัดการใช้คันชัก 4 การใช้คันชัก 8 อย่างเป็นระบบ ฝึกการใช้นิ้วครบทั้ง 4 นิ้ว และนิ้วสำคัญในขอสามสายคือนิ้วชี้ บทเพลงทั้งสองเพลงนี้เป็นบทเพลงที่มีทำนองซ้ำ ไม่มีความซับซ้อนมาก มีการฝึกหัดการใช้นิ้วและการฝึกใช้คันชักอย่างเป็นระบบเหมาะสมต่อการใช้เป็นบทเพลงเพื่อการฝึกหัดขอสามสายเบื้องต้น

คำสำคัญ : ขอสามสาย, แบบฝึกหัด, พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี), พันธ์ศักดิ์ วรณดี

ABSTRACT

This article aimed to present the principle of playing Saw Sam Sai from Phraya Phumi Sewin (Chitr Chittasewi) by studying from Lai Siang song and Ton Pleng Ching song accompanying Klo Rong (Accompaniment) according to the form of the Phraya Phumi

Sewin (Chitr Chittasewi), which is the body of knowledge that the author has been transferred from Assistant Professor Pansak Wandee.

The high and low pitch practicing song is the introductory exercise Phraya Phumi Sewin (Chitr Chittasewi) had invented for learners to use in practicing the basic Saw Sam Sai. It is an essential fundamental practice that Phraya Phumi Sewin (Chitr Chittasewi) had laid down for the learners. When the learners can play this song, they will be equipped with basic skills of fingering for the three strings, using the bow and flipping the fiddle. They will then begin to practice the basic songs which are songs that use two patterns of fingering: the same finger pattern with phases 1 and 2, and the same finger pattern with phases 3 and 4 in which fingering is practiced with all three strings. Regarding the three-layered cymbal songs, Phraya Phumi Sewin (Chitr Chittasewi) used this song as the base song after the high and low pitch practicing song. He had composed this song for consistency, bow weight control in chorus pairs, practice using bow 4 and bow 8 systematically as well as practice using all four fingers, and the Shun finger which is the key finger for playing Saw Sam Sai. Therefore, these two songs are repetitive songs which are simple with systematic fingering and bow practices suitable to be applied as a song for basic Saw Sam Sai practice.

Keywords: Saw sam sai, Piece for practicing basic, Phraya Phumi Sewin (Chitr Chittasewi), Pansak Wandee

บทนำ

ซอสามสายเป็นเครื่องดนตรีที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะทั้งด้านรูปร่างและกระแสเสียง จนได้รับการยกย่องว่ามีความโดดเด่นไม่แพ้เครื่องดนตรีชาติใด เป็นเครื่องดนตรีที่มีกลวิธีการสร้างโดยคัดสรรจากวัสดุที่หายาก เป็นเครื่องดนตรีที่สวยงามและมีกระแสเสียงที่ไพเราะ ซอสามสายถือเป็นเครื่องดนตรีชั้นสูงใช้ในราชสำนักมาแต่โบราณ มีหน้าที่บรรเลงในงานพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีขึ้นพระอุพระราชโอรสหรือพระราชธิดา พระราชพิธีสมโภชพระเศวตฉัตร รวมไปถึงบรรเลงร่วมกับวงมโหรีหลวงสำหรับขับกล่อมเพื่อความบันเทิงอีกด้วย (พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์, 2558, น.1) สิ่งสำคัญของการดำรงอยู่และการพัฒนาดนตรีไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือการที่ชาติไทยเรามีครูผู้ประดิษฐ์และสร้างสรรค์ผลงานทางด้านดนตรีไทย ตั้งแต่เครื่องดนตรี วิธีการบรรเลง บทเพลง บทขับร้องและเพลงเดี่ยว ซึ่งมีกระบวนการสืบทอดรุ่นสู่รุ่นจะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสำนักซึ่งแสดงออกถึงเอกลักษณ์ของครูผู้สอนของแต่ละท่าน

การสืบทอดแบบแผนการบรรเลงซอสามสายในปัจจุบันมีสำนักที่สำคัญและแพร่หลายอยู่หลายสำนักอาทิ สำนักครูหลวงไพเราะเสียงซอ (อุน ดุริยะชีวิน) สำนักครูท้าวประสิทธิ์ พาทยโกศล และสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ซึ่งสำนักซอสามสายที่ตกทอดมาในปัจจุบันนี้ เมื่อสืบค้นไปจนถึงต้นกำเนิดแล้วล้วนมีที่มาจากราชสำนักในพระราชวงศ์จักรีซึ่งในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ปรากฏพระนามคึกวิผู้มีชื่อเสียงในการบรรเลงซอสามสายคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงโปรดซอสามสาย จนมีการเรียกนำเอาวัสดุจากหัวเมืองต่างๆ เข้ามาในราชสำนัก

เพื่อปรับปรุงพัฒนากระสวนขอสามสายให้เป็นมาตรฐาน นอกจากนั้น ยังทรงพระราชนิพนธ์เพลงไทยอันเกิดจากพระสุบินนิมิต ภายหลังเรียกชื่อเพลงนี้ว่าเพลงบุหลันลอยเลื่อนสองชั้น แต่ไม่มีปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าพระองค์ทรงถ่ายทอดการบรรเลงขอสามสายให้กับผู้ใดไว้บ้าง (สุรพงษ์ บ้านไกรทอง, 2555, น. 1)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พนธ์ศักดิ์ วรรณดี เป็นนักดนตรีไทยผู้หนึ่งที่มีความรู้ความสามารถด้านดนตรีไทยเป็นอย่างดี เริ่มฝึกหัดดนตรีไทยทั้งปี่พาทย์และเครื่องสายครั้งแรกเมื่อครั้งอยู่มัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนปทุมคงคา โดยมีครูวิเชียร อ่อนละมุล เป็นผู้ฝึกสอน ต่อมาได้ศึกษาการบรรเลงปี่พาทย์ ขั้บร้องเพลงไทยและหลักการประพันธ์เพลงไทยกับครูอุทัย แก้วละเอียด (ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย) พ.ศ. 2551) ศึกษาการขับเพลงไทยเพิ่มเติมกับรองศาสตราจารย์กาญจนา อินทรสุวานนท์ และक्रमันทนา อยู่ยั้งยืน ศึกษาการขับกับรับและขับเสภากับครูศิริ วิชเวช (ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย) พ.ศ. 2552) ศึกษาหลักการขับร้องกับครูเลื่อน สุนทรวาทีน และศึกษาการสืขอสามสายกับครูอุดม อรุณรัตน์ ศิษย์เอกสำนักขอสามสายพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ผู้ได้รับการถ่ายทอดกระบวนการเรียนเพลงชั้นพื้นฐาน ชั้นกลาง และชั้นสูงครบถ้วน (พนธ์ศักดิ์ วรรณดี, สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2554)

ในบทความนี้ ผู้เขียนนำเสนอให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ในการสอนขอสามสายของครูพนธ์ศักดิ์ วรรณดี ซึ่งได้ยึดหลักการฝึกหัดสืขอสามสายเบื้องต้นของสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ซึ่งยังมิได้รับการเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักโดยแพร่หลาย โดยผู้เขียนศึกษาจากเพลงไล่เสียง และเพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ประกอบการคลอร้อง เพลงฝึกหัดพื้นฐานที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ประดิษฐ์ทางขึ้นเพื่อใช้เป็นแบบฝึกหัดในการเรียนขอสามสายเบื้องต้น ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) เท่านั้น ผู้เขียนได้รับการถ่ายทอดจากผู้ช่วยศาสตราจารย์พนธ์ศักดิ์ วรรณดี ซึ่งได้รับการสืบทอดจากศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ศิษย์เอกขอสามสายสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ในบทความนี้ผู้เขียนได้อธิบายและชี้ให้เห็นถึงประโยชน์การฝึกขอสามสายเบื้องต้นตามรูปแบบของสายสำนักพระยาภูมิ (จิตร จิตตเสวี) เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจศึกษาการเรียนและการสอนขอสามสายเบื้องต้นของสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ในลำดับ

บทเพลงฝึกหัดขอสามสายเบื้องต้นของสายพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์พนธ์ศักดิ์ วรรณดี

ผู้เขียนได้เข้ารับการต่อเพลงจากผู้ช่วยศาสตราจารย์พนธ์ศักดิ์ วรรณดี โดยใช้ระยะเวลาในการเรียนประมาณ 1 ปีการศึกษา ผู้เขียนได้ทราบถึงหลักการพื้นฐานการสืขอสามสายของสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ซึ่งผู้ช่วยศาสตราจารย์พนธ์ศักดิ์ วรรณดี ได้รับการสืบทอดจากศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ โดยหลักการพื้นฐานดังกล่าว ผู้ช่วยศาสตราจารย์พนธ์ศักดิ์ วรรณดี ได้ใช้เพลงไล่เสียง เพลงต้นเพลงฉิ่งและจะเข้ทางยาว สามชั้น เป็นแบบฝึกหัดในการเรียนขอสามสายเบื้องต้น ถ่ายทอดให้ผู้เขียนโดยสามารถแบ่งหัวข้อของหลักการพื้นฐานการสืขอสามสายพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ดังนี้

1. แบบฝึกหัดไล่เสียง
2. เพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น
 - 2.1 เพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น เที้ยวคลอร้อง
 - 2.2 เพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น เที้ยวบรรเลง

โดยผู้เขียนได้นำเสนอผ่านการวิเคราะห์วิธีการบรรเลง พร้อมอธิบายวิธีการฝึกหัดการใช้มือขวาและมือซ้าย รวมถึงประโยชน์ที่ผู้เรียนจะได้รับจากการฝึกหัดเพลงพื้นฐานการสืบทอดสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตเสวี)

1. แบบฝึกหัดไล่เสียง

เพลงไล่เสียงมีรูปแบบทำนองที่สั้นกระชับ ใช้กระสวนทำนองเดียวกัน มีการใช้เสียงซ้ำ จึงทำให้เป็นทำนองที่จดจำง่าย เหมาะสำหรับใช้เป็นแบบฝึกหัดให้ผู้เรียนที่เริ่มฝึกหัดบรรเลงซอสามสาย ให้มีพื้นฐานท่าทางการบรรเลง การลากคันชัก และฝึกฝนให้คล่องตัว โดยทำนองเพลงไล่เสียง สามารถแบ่งวรรคเพลงออกได้เป็น 4 วรรคเพลง

แบบฝึกหัดไล่เสียงนี้ เป็นเพลงที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตเสวี) เป็นผู้ประพันธ์ขึ้น ใช้เป็นแบบฝึกหัดสำหรับผู้เริ่มต้นเรียนซอสามสาย ผู้ช่วยศาสตราจารย์พนธ์ศักดิ์ วรรณดี ได้ให้ข้อมูลว่า “เมื่อฝึกหัดครั้งแรกครูอุดม อรุณรัตน์จะฝึกคันชักโดยการลากสายเปล่าและสืบทอดสาย โดยเริ่มจากคันชักออกสายสาม คันชักเข้าสืบทอดสายแล้วเปลี่ยนเป็นสายสองและสายหนึ่งตามลำดับ การไล่เสียงจะเป็นการไล่เสียงข้ามเสียง ฝึกทั้งคันชักและนิ้ว เป็นสูตรของพระยาภูมิ (จิตร จิตเสวี)” (พนธ์ศักดิ์ วรรณดี, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2554) โดยแบบฝึกหัดไล่เสียงมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ทำนองวรรคที่ 1 มีลักษณะทำนองไล่ขึ้น โดยการบรรเลงจะเริ่มจากสายเปล่าสายสาม กดนิ้วกลาง กดนิ้วนาง กลับมากดนิ้วกลาง แล้วปล่อยเป็นคู่ประสานระหว่างสายสามกับสายสอง เป็นเสียงเรการใช้คันชัก เริ่มใช้คันชักออกในจังหวะตกห้องที่ 2 โดยมีตัวโน้ต 4 ตัว และใช้คันชักเข้าในจังหวะตกห้องที่ 4 โดยมีตัวโน้ต 1 ตัว ในการฝึกทำนองวรรคที่ 1 นี้ เป็นการฝึกการวางนิ้วกลางและนิ้วนาง การฝึกไกวคันชักหลายตัวโน้ต และการพลิกหน้าซอเพื่อให้เกิดเสียงประสานอันเป็นเอกลักษณ์ของการใช้คันชักซอสามสาย ดังภาพที่ 1

----	--- ล	- ด - ร	- ด - ร
------	-------	---------	---------

ภาพที่ 1 ทำนองเพลงไล่เสียง วรรคที่ 1

ที่มา: อรุณา เวชกร

ทำนองวรรคที่ 2 มีลักษณะทำนองไล่ขึ้น โดยการบรรเลงจะเริ่มจากสายเปล่าสายสอง กดนิ้วกลาง กดนิ้วนาง กลับมากดนิ้วกลาง แล้วปล่อยเป็นคู่ประสานระหว่างสายสองกับสายหนึ่ง เป็นเสียงซอล จะเห็นได้ว่าการใช้นิ้วในวรรคที่ 2 นี้ มีลักษณะเช่นเดียวกับวรรคที่ 1 เพียงแต่เปลี่ยนจากสายสามเป็นสายสอง การใช้คันชัก เริ่มใช้คันชักออกในจังหวะตกห้องที่ 2 โดยมีตัวโน้ต 4 ตัว และใช้คันชักเข้าในจังหวะตกห้องที่ 4 โดยมีตัวโน้ต 1 ตัว

สังเกตได้ว่าทำนองในวรรคที่ 1 และวรรคที่ 2 มีรูปแบบกระสวนทำนอง การใช้นิ้วและการใช้คันชักเดียวกัน ทำให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติซ้ำ จดจำเสียงตัวโน้ตตำแหน่งการวางนิ้วไม่ให้เพี้ยน และฝึกหัดการพลิกหน้าซอเพื่อให้เกิดเสียงประสานในสายสองและสายสาม ดังภาพที่ 2

----	--- ร	- พ - ซ	- พ - ซ
------	-------	---------	---------

ภาพที่ 2 ทำนองเพลงไล่เสียง วรรคที่ 2

ที่มา: อรุณา เวชกร

ทำนองวรรคที่ 3 มีลักษณะไล่ลง โดยการบรรเลงจะเริ่มจากการกดนิ้วชี้ กดนิ้วนาง แล้วเปิดสายเปล่าเสียงเร กดนิ้วกลาง จบด้วยคู่ประสานระหว่างสายหนึ่งกับสายสอง นิ้วที่ใช้กับสายหนึ่งนี้ จะเรียกว่านิ้วซุน¹ ซุนจากข้างตัวขึ้น เวลาซุนนิ้วจะตะทอนขึ้นมา

การใช้คันชัก เริ่มใช้คันชักออกในจังหวะตกห้องที่ 2 โดยมีตัวโน้ต 4 ตัว และใช้คันชักเข้าในจังหวะตกห้องที่ 4 โดยมีตัวโน้ต 1 ตัว เหมือนกับวรรคที่ 1 และวรรคที่ 2 ซึ่งการฝึกทำนองในวรรคที่ 3 จะฝึกให้ผู้เรียนสามารถพลิกหน้าซอจากสายหนึ่งมายังสายสอง สามารถใช้นิ้วชี้และนิ้วนาง ในการซุนนิ้ว ซึ่งเป็นวิธีการบรรเลงเฉพาะสายเอกให้ชัดเจนขึ้น ดังภาพที่ 3

----	--- ล	- ดิ - ร	- ฟ - ช
------	-------	----------	---------

ภาพที่ 3 ทำนองเพลงไล่เสียง วรรคที่ 3

ที่มา: อรอุมา เวชกร

ทำนองวรรคที่ 4 มีลักษณะไล่ลง โดยการบรรเลงจะเริ่มจากการกดนิ้วชี้สายสอง กดนิ้วนาง และปล่อยเป็นสายเปล่าที่สายสาม จากนั้นกดนิ้วนาง จบวรรคด้วยคู่ประสานระหว่างสายสองกับสายสาม การใช้คันชัก เริ่มใช้คันชักออกในจังหวะตกห้องที่ 2 โดยมีตัวโน้ต 4 ตัว และใช้คันชักเข้าในจังหวะตกห้องที่ 4 โดยมีตัวโน้ต 1 ตัว เป็นการใช้คันชักเช่นเดียวกับทุกวรรคที่ผ่านมา ซึ่งการฝึกทำนองวรรคที่ 4 จะฝึกให้ผู้เรียนสามารถพลิกหน้าซอจากสายสองมายังสายสาม และรูปแบบการใช้นิ้วในการทำนองวรรคที่ 4 ยังมีลักษณะการใช้นิ้วแบบเดียวกับทำนองวรรคที่ 3 เพียงแต่เปลี่ยนสายในการบรรเลงเท่านั้น ดังภาพที่ 4

----	--- ม	- ชู - ล	- ดิ - ร
------	-------	----------	----------

ภาพที่ 4 ทำนองเพลงไล่เสียง วรรคที่ 4

ที่มา: อรอุมา เวชกร

จากทำนองเพลงไล่เสียง สำหรับเป็นแบบฝึกหัดซอสามสายเบื้องต้น พบว่า มีการใช้นิ้ว 2 รูปแบบ คือ วรรคที่ 1 และวรรคที่ 2 รูปแบบเดียวกัน และ วรรคที่ 3 และ วรรคที่ 4 รูปแบบเดียวกัน มีโครงสร้างการใช้กระสวนทำนองและการใช้คันชักรูปแบบเดียวกัน ทั้ง 4 วรรค คือ

----	--- X	- X - X	- X - X
------	-------	---------	---------

ภาพที่ 5 โครงสร้างการใช้กระสวนทำนองและการใช้คันชัก

ที่มา: อรอุมา เวชกร

แบบฝึกหัดไล่เสียงนี้ เป็นพื้นฐานการปฏิบัติที่สำคัญที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้วางหลักวิธีการปฏิบัติไว้ให้ผู้เรียนได้ฝึกหัดเบื้องต้น เมื่อผู้เรียนสามารถบรรเลงเพลงไล่เสียงได้ จะมีทักษะพื้นฐานการใช้นิ้วทั้งสามสาย การใช้คันชัก และการพลิกหน้าซอ จากนั้นจึงจะเริ่มต่อเพลงพื้นฐาน คือ

¹ นิ้วซุน คือ การใช้ปลายนิ้วกดที่ด้านข้างของสายเอกซอสามสาย สามารถใช้ทั้งสี่นิ้วของผู้บรรเลง

เพลงขับไม้บัณเฑาะว์ ด้นเพลงฉิ่ง และเพลงจระเข้หางยาว ซึ่งในบทความนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอและอธิบายหลักวิธีการปฏิบัติขอสามสาย เพลงด้นเพลงฉิ่ง สามชั้น เป็นเพลงพื้นฐานที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ระบบการใช้คัน โดยเที่ยวแรกเป็นทำนองการสีกล่อร้อง เที่ยวสองเป็นเที่ยวบรรเลง ผู้เขียนได้รับการถ่ายทอดจากผู้ช่วยศาสตราจารย์พันธ์ศักดิ์ วรรณดี ซึ่งได้รับการสืบทอดจากศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ สายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)

2. เพลงด้นเพลงฉิ่ง สามชั้น

เพลงด้นเพลงฉิ่ง เป็นชื่อเรียกเพลงดับ ในอัตราจังหวะสามชั้น เรียกดับด้นเพลงฉิ่ง หรือเรียกดับกาก็มี 4 เพลง คือ ด้นเพลงฉิ่ง จระเข้หางยาว ดวงพระธาตุ และนกขมิ้น โดยใช้บทร้องจากเรื่องกาเกี้ยวกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (ณรงค์ชัย ปิฎกธรรต, 2536, น.58) และเป็นเพลงที่ใช้ฝึกเป็นเพลงในลำดับแรกของการเรียนดนตรีไทย พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) จึงได้นำเพลงด้นเพลงฉิ่ง สามชั้น มาประดิษฐ์เป็นทางขอสามสาย เพื่อใช้เป็นแบบฝึกหัดให้กับผู้เริ่มต้นเรียนขอสามสายเบื้องต้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พันธ์ศักดิ์ วรรณดี ได้ให้ข้อมูลการสีกล่อร้องว่า การสีกล่อร้องจะต้องสีให้เหมือนทางร้องมากที่สุด จะสีตามใจตัวเองหรือเด่นกว่าทางร้องไม่ได้ ผู้บรรเลงจึงจำเป็นที่จะต้องรู้ทางร้องเพื่อสีกล่อ ใช้เสียงขอเลียนเสียงร้องให้แนบสนิทและกลมกลืนมากที่สุด การฝึกสีกล่อร้องนี้เป็นอีกบทบาทที่สำคัญของขอสามสายที่ผู้เรียนจะได้ฝึกปฏิบัติเพื่อทำหน้าที่การบรรเลงขอสามสายได้สมบูรณ์ (พันธ์ศักดิ์ วรรณดี, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2553) ในการวิเคราะห์วิธีการบรรเลงเพลงด้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ผู้เขียนได้แบ่งหัวข้อ ออกเป็น 2 หัวข้อ ได้แก่ เที่ยวกล่อร้อง และเที่ยวบรรเลง ดังนี้

2.1 เพลงด้นเพลงฉิ่ง สามชั้น เที่ยวกล่อร้อง

ในการสีกล่อร้อง เพลงด้นเพลงฉิ่ง สามชั้น การกดนิ้วเป็นไปตามเสียงเอื้อนของทำนองทางร้อง และเน้นเสียงโน้ตตรงและชัดในวรรคที่เป็นคำร้อง และการใช้คันชักมี 2 รูปแบบ คือ การใช้คันชัก 4 และคันชัก 8 ซึ่งหากสังเกตจะพบว่าการเปลี่ยนคันชักจะเปลี่ยนที่จังหวะท้ายห้องเสมอ เป็นเช่นนี้ทั้งท่อน 1 และ ท่อน 2 ดังภาพที่ 6 และภาพที่ 7

ด้นเพลงฉิ่ง

ท่อน 1

ร้อง	----	--- กา	---	กี	---	ปอง	---	---	ปิด
กล่อร้อง	---	ฟ	---	ร	-ฟ-	ชี	---	ลี	- ดี - ชี - ลี - คี

ร้อง	---	---	---	---	---	---	---	---	---
กล่อร้อง	---	ด	---	ร	-มา-	ม	---	ช	---

ร้อง	----	--- กา	---	กี	---	ปอง	---	---	ปิด
กล่อร้อง	ก	---	ฟ	---	ร	-ฟ-	ชี	---	ลี

ร้อง	---	---	---	---	---	---	---	---	---
กล่อร้อง	---	ลี	-ฟ-	ชี	---	ดี	- ร	ฟ	- ร

ร้อง	---	---	---	---	---	---	---	---	---
กล่อร้อง	---	ลี	- คี	- คี	ลี	- คี	ฟ	---	ฟ

ภาพที่ 6 โน้ตกล่อร้องเพลงด้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 1

ที่มา: อรุณา เวชกร

[illegible]

ภาพที่ 7 โน้ตคลอร้องเพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 2
ที่มา: อรอุมา เวชกร

2.2 เพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น เทียบบรรเลง

สำหรับเที่ยวบรรเลงในหน้าทับที่ 1 ครั้งแรกนี้ เป็นทำนองที่พระยาภูมิได้ออกจากทำนองหลัก เป็นทำนองสาร์ทละ นับว่าเป็นการฝึกประคองคันชักให้มีน้ำเสียงคงที่ มีจังหวะสม่ำเสมอ เริ่มต้นใช้คันชัก ออกในจังหวะตกห้องที่ 1 แล้วเปลี่ยนเป็นคันชักเข้าในจังหวะตกห้องที่ 2 โดยใช้คันชักในลักษณะนี้ทั้ง วรรคเพลง เป็นเอกลักษณ์สำคัญของเพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ดังภาพที่ 8

ฟ ช ล ต ัง ต ัง ล ช

ภาพที่ 8 โน้ตต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 1 หน้าทับที่ 1 ครั้งแรก
ที่มา: อรอุมา เวชกร

หน้าทับที่ 1 ครึ่งหลัง ทางเพลงส่วนใหญ่ดำเนินตามทำนองหลักของเพลง มีกลอนขอสามสายในท้องที่ 3-4 สำหรับการใช้คันชักในวรรคนี้ เป็นการใช้คักชัก 4 โดย 1 คันชักมีจังหวะ 4 ตัวโน้ต เมื่อเทียบจังหวะฉิ่งเป็นอัตราจังหวะสองชั้น คันชักออกจะตรงกับจังหวะฉิ่งและคันชักเข้าตรงกับจังหวะฉับ อันเป็นเอกลักษณ์แบบแผนการใช้คันชักขอสามสาย ดังภาพที่ 9

- ลํ-ดํ - ลํ-ฟ - ดล-ด - ฟ-ด - ด-ร - ด-ล - ด-ฟ - ล-ด

ภาพที่ 9 โน้ตต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 1 หน้าทับที่ 1 ครั้งหลัง
ที่มา: อรอุมา เวชกร

สำหรับเดี่ยวบรรเลงในหน้าทับที่ 2 ครั้งแรกนี้ เป็นทำนองหลักที่พบมากในเพลงไทย ประเภท ทางพิน ในวรรณคดีสามสายบรรเลงตามทำนองหลักและแปรทำนองมิกลอนขอสามสาย ในห้องที่ 3-4 และในวรรณคดีมีการใช้คันทักที่เป็นลักษณะเฉพาะ โดยการใช้คันทัก 2 ในห้องที่ 1-2 และห้องที่ 7-8 เพื่อ เน้นให้ทำนองคมชัดมากขึ้น มีลักษณะคล้ายการใช้คันทักสองของซอด้วงและซออู้ ดังภาพที่ 10

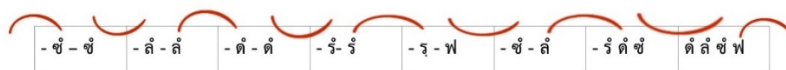
ภาพที่ 10 โน้ตต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 1 หน้าทับที่ 2 ครั้งแรก
ที่มา: อรุณา เวชกร

หน้าทับที่ 2 ครั้งหลังนี้ เป็นทำนองเดียวกับ หน้าทับที่ 1 ครั้งแรก มีทางเพลงและการบรรเลงแบบเดิมทุกประการ ดังภาพที่ 11

ภาพที่ 11 โน้ตต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 1 หน้าทับที่ 2 ครั้งหลัง
ที่มา: อรุณา เวชกร

สำหรับหน้าทับที่ 3 ครั้งแรก เป็นทำนองจาวห่างๆ ในวรรณคดีได้ฝึกการใช้นิ้วซุนที่สายเอกทั้ง นิ้วชี้ นิ้วนางและนิ้วกลาง และฝึกประคองคันทักให้มีน้ำเสียงคงที่ มีจังหวะสม่ำเสมอ โดยใช้คันทัก 4 ทั้งวรรณคดีเพลง อีกทั้งยังได้ฝึกเสียงประสานทั้งคู่สายหนึ่งกับสายสอง และเสียงคู่ประสานสายสองกับสายสามด้วย ดังภาพที่ 12

ภาพที่ 12 โน้ตต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 1 หน้าทับที่ 3 ครั้งแรก
ที่มา: อรุณา เวชกร

หน้าทับที่ 3 ครั้งหลัง เป็นวรรณคดีจบของท่อนที่ 1 มีการฝึกการใช้นิ้วซุนที่สายเอกทั้งนิ้วชี้ นิ้วนางและนิ้วกลาง ทางเพลงมีทั้งโน้ตเก็บและโน้ตสองจังหวะ ทำให้ผู้เรียนได้ฝึกกดนิ้วได้คล่องและแม่นยำขึ้น การใช้คันทักยังคงใช้คันทัก 4 ทั้งวรรณคดีเพลง และฝึกควบคุมคันทักให้สมดุลในการสีเสียงประสานคู่สายสองกับสายสายด้วย ดังภาพที่ 13

ภาพที่ 13 โน้ตต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 1 หน้าทับที่ 3 ครั้งหลัง
ที่มา: อรุณา เวชกร

หน้าทับที่ 1 ครั้งแรก วรรณิ์ผูเรียนจะได้ฝึกการใช้นิ้วและคั่นชักได้ทั่วทั้งสามสาย การฝึกการใช้นิ้วซุนที่สายเอกทั้งนิ้วชี้ นิ้วนางและนิ้วกลาง การใช้คั่นชักยังคงใช้คั่นชัก 4 ทั้งวรรคเพลง และฝึกสืเสียงประสานคู่ล่างสายสองกับสายสาย ดังภาพที่ 14

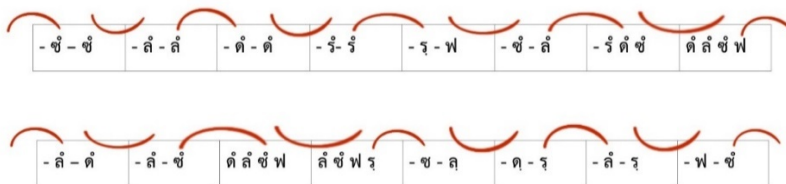
ภาพที่ 14 โน้ตต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 2 หน้าทับที่ 1 ครั้งแรก
ที่มา: อรอุมา เวชกร

หน้าทับที่ 1 ครั้งหลัง เป็นทำนองทางพื้น ทางขอสามสายได้ดำเนินทำนองทั้งการสืเก็บและสืแบบห่างๆ ในวรรคนี้ ผูเรียนจะได้ฝึกความคล่องของการกดนิ้ว มีการใช้คั่นชัก 4 ตลอดทั้งห้องเพลง ดังภาพที่ 15

ภาพที่ 15 โน้ตต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 2 หน้าทับที่ 1 ครั้งหลัง
ที่มา: อรอุมา เวชกร

หน้าทับที่ 2 ได้ดำเนินกลอนเพลง การใช้นิ้วและคั่นชักเช่นเดียวกับ หน้าทับที่ 3 ท่อน 1 ตามรูปแบบของเพลงซ้าท้าย พระยาภูมิไม่ได้ปรับทางให้มีความแตกต่างเพื่อให้ผูเริ่มต้นเรียนได้จดจำกลอนเพลง การใช้นิ้ว และการใช้คั่นชักให้เกิดความคล่องแคล่วและแม่นยำ ดังภาพที่ 16

ภาพที่ 16 โน้ตต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ท่อน 2 หน้าทับที่ 2
ที่มา: อรอุมา เวชกร

บทสรุป

บทความวิชาการเรื่องบทเพลงฝึกหัดขอสามสายเบื้องต้นสายพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) โดยผูช่วยศาสตราจารย์พันศักดิ์ วรรณดี ผูเขียนมีความประสงค์ที่จะนำเสนอให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ในการสอนขอสามสายของครูพันธ์ศักดิ์ วรรณดี ซึ่งได้ยึดหลักการฝึกหัดสืขอสามสายเบื้องต้นของสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ซึ่งยังไม่พบการเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักโดยแพร่หลาย ผูเขียนได้รวบรวมข้อมูลจากการที่ผูเขียนได้รับการถ่ายทอดการสืขอสามสายจากผูช่วยศาสตราจารย์พันธ์ศักดิ์ วรรณดี ซึ่งได้รับการสืบทอดจากศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ลูกศิษย์เอกขอสามสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ทำให้ผูเขียนได้ทราบถึงกระบวนการสอนที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้วาง

ระบบการสอน โดยเริ่มจากกระบวนการเรียนเพลงชั้นพื้นฐาน ชั้นกลาง และชั้นสูงไว้ ในบทความนี้ ผู้เขียน ศึกษาเฉพาะชั้นพื้นฐานสำหรับผู้เริ่มต้นเรียนซอสามสาย โดยศึกษาจากเพลงไล่เสียง และเพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น ประกอบการคลอร้อง เป็นเพลงฝึกหัดพื้นฐานที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ประดิษฐ์ทาง ขึ้นเพื่อใช้เป็นแบบฝึกหัดในการเรียนซอสามสายเบื้องต้น ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) สามารถสรุปเพลงชั้นพื้นฐานได้ดังนี้

เพลงชั้นพื้นฐานที่เป็นเอกลักษณ์และเฉพาะสายสำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) คือแบบฝึกหัดเพลงไล่เสียง เป็นแบบฝึกหัดปฐมบทที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อให้ ผู้เรียนได้ใช้ในการฝึกหัดซอสามสายชั้นพื้นฐานเบื้องต้น เพลงไล่เสียงนี้มีรูปแบบทำนองที่สั้นกระชับ ใช้ กระสวนทำนองเดียวกัน และมีการใช้เสียงซ้ำ จึงทำให้เป็นทำนองที่จดจำได้ง่าย เหมาะสมที่จะใช้เป็น แบบฝึกหัดให้ผู้เรียนที่เริ่มฝึกหัดบรรเลงซอสามสายให้มีพื้นฐานท่าทางการบรรเลง การลากคันชัก และ ฝึกฝนให้คล่องตัว แบบฝึกหัดไล่เสียงนี้ เป็นพื้นฐานการปฏิบัติที่สำคัญที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ได้ วางหลักวิธีการปฏิบัติไว้ให้ผู้เรียนได้ฝึกหัดเบื้องต้น เมื่อผู้เรียนสามารถบรรเลงเพลงไล่เสียงนี้ได้ จะมีทักษะ พื้นฐานการใช้นิ้วทั้งสามสาย การใช้คันชัก และการพลิกหน้าซอ จากนั้นจะเริ่มต่อเพลงพื้นฐานในลำดับ ต่อไป โดยเป็นเพลงที่มี การใช้นิ้ว 2 รูปแบบ คือ วรรคที่ 1 และวรรคที่ 2 ใช้นิ้วรูปแบบเดียวกัน วรรคที่ 3 และวรรคที่ 4 ใช้นิ้วในรูปแบบเดียวกัน แต่มีการใช้นิ้วครบทั้งสามสาย ยกเว้นนิ้วก้อยในสายเอก (นิ้วซุน) เนื่องจากเป็นนิ้วที่มีความยากต่อผู้เริ่มฝึกหัด และมีการใช้รูปแบบคันชัก 8 เพียงรูปแบบเดียว

เพลงต้นเพลงฉิ่ง สามชั้น เป็นเพลงที่พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ใช้เป็นเพลงพื้นฐาน หลังจากต่อเพลงไล่เสียง เป็นทางเพลงที่ท่านได้ประพันธ์ขึ้น เพื่อความสม่ำเสมอ การควบคุมน้ำหนักคัน ชักในคู่เสียงประสาน ฝึกหัดการใช้คันชัก 4 การใช้คันชัก 8 อย่างเป็นระบบ ฝึกการใช้นิ้วครบทั้ง 4 นิ้ว และนิ้วสำคัญในซอสามสายคือนิ้วซุน บทเพลงทั้งสองเพลงนี้เป็นบทเพลงที่มีทำนองซ้ำ ไม่มีความซับซ้อน มีการฝึกหัดการใช้นิ้วและการฝึกใช้คันชักอย่างเป็นระบบเหมาะสมต่อการใช้เป็นบทเพลงเพื่อการฝึกหัด ซอสามสายเบื้องต้น

ข้อเสนอแนะ

บทความนี้เป็นเพียงการศึกษาเพลงพื้นฐานที่ใช้เป็นแบบฝึกหัดสำหรับผู้เริ่มต้นเรียนซอสาม สาย สำนักพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ยังมีบทเพลงสำคัญในชั้นพื้นฐาน ชั้นกลางและชั้นสูงอีกมากที่ ผู้สนใจสามารถศึกษาทวิวิธีการบรรเลง ส่วนกลอนทางซอสามสายได้จากผู้ช่วยศาสตราจารย์พันธศักดิ์ วรรณดี นอกจากนี้ผู้ช่วยศาสตราจารย์พันธศักดิ์ วรรณดี เป็นผู้เชี่ยวชาญและถึงพร้อมด้านการขับร้องเป็น อย่างมาก นับเป็นบุคคลสำคัญในวงการดนตรีไทยที่ควรเชิดชูท่านหนึ่ง

เอกสารอ้างอิง

- ณรงค์ชัย ปิฎกรัตน์. (2536). *สารานุกรมเพลงไทย*. เรือนแก้วการพิมพ์.
- พงศ์ศิลป์ อรุณรัตน์. (2558). *เสียงเสนาะซอสามสาย: การบันทึกเสียงพร้อมบทวิเคราะห์และโน้ต*. สากล. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.).
- พันธศักดิ์ วรรณดี. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (22 พฤศจิกายน 2553). สัมภาษณ์.
- พันธศักดิ์ วรรณดี. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2 ธันวาคม 2553). สัมภาษณ์.

พันธุศักดิ์ วรรณดี. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (8 กรกฎาคม 2554). สัมภาษณ์.

สุรพงษ์ บ้านไกรทอง. (2555). การถ่ายทอดวิธีการบรรเลงซอสามสาย สำนักพระยาภูมิไสวิน (จิตร จิตตเสวี) [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรอุมา เวชกร. (2553). อาศรมศึกษา: ครูพันธุศักดิ์ วรรณดี. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.